

МІСЦЕ ІМПРОВІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено місце та роль педагогічної імпровізації у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя.

Ключові слова: потенціал, творчість, педагогічна імпровізація, майбутні вчителі.

Освіта є визначальною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства, його фундаментом, рушійною силою для реалізації необхідних суспільних змін, вона зв'язує окрему людину з культурою, робить її не тільки носієм мислення та діяльності, а й джерелом творчої еволюції. Нові цілі модернізації освітньої галузі спрямовані на розвиток національної системи освіти, що має відповідати викликам часу й потребам особистості, яка здатна реалізувати себе в суспільстві, що постійно змінюється.

Аналізу стратегічних напрямів реформування системи освіти, що розглядаються у фундаментальних дослідженнях вітчизняних науковців (В. Андрущенко, Г. Атанова, В. Бондаря, І. Зязюна, О. Мороза, Н. Ничкало, С. Сисоевої, Д. Чернілевського та ін.), свідчить, що пріоритетним завданням вищої освіти є підготовка фахівців нового рівня якості, які б відповідали сучасним вимогам, були спроможними швидко адаптуватися до швидкоплинних змін у професійній діяльності, володіючи високим рівнем творчості у вирішенні педагогічних ситуацій.

Питанням творчості займалися науковці минулого: Платон, Арістотель, П. Енгельмейер, М. Бунге та багато інших. Продовжують їхні думки та розвивають питання творчості в сучасному суспільстві Т. Дуткевич, В. Загвязинський, О. Клепиков, В. Козинець, І. Кучерявий, М. Никандров, Я. Пономарев, М. Резник, В. Роменець та ін. Однак питання педагогічної імпровізації у формуванні творчості залишилося поза увагою дослідників, що зумовило **мету статті** – визначити місце та роль педагогічної імпровізації у процесі формування творчого потенціалу майбутніх учителів.

Відомо, що потенціал – сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил тощо, що можуть бути використані в якій-небудь галузі; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, які можуть виявитися за певних умов. Творчий потенціал – це сукупність знань, умінь, навичок особистості, які можуть виявлятися в професійній сфері у вигляді нестандартних рішень ситуацій.

Творчого характеру необхідно надавати різним видам діяльності як способу посилення її потенціалу та ефективності й це особливо стосується педагогічної діяльності. Розвиток здібностей до творчості неможливий без глибокого знання окремих аспектів і всього її механізму.

Словник [4] визначає творчість як діяльність людини, спрямовану на створення духовних і матеріальних цінностей, яка пройнята елементами новизни, вдосконалення, збагачення, розвитку, оригінальності. Творчість – це мислення в його вищій формі, що виходить за межі потрібного для вирішення наявного завдання вже відомими способами, що виявляється як уявлення. Будучи компонентом мети й способу дії, вона піднімає її до рівня творчої діяльності як обов'язкової умови майстерності та ініціативи. Творчість під час різних рівнів її виразності може виявлятися в будь-якому виді діяльності й пов'язана з ієрархією переживань – від інтересу, через захоплення й натхнення, до осявання. У вищому прояві творчості у свідомості домінує натхнення, в особистості – потреба діяти, а в діяльності – досягнення нових, раніше не поставлених, цілей новими, раніше не використаними, засобами.

Власне, педагогічна творчість – “процес вирішення педагогічних завдань у постійно мінливих обставинах, оригінальне та високоефективне вирішення вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії та практики виховання й навчання” [4]. “Творчого вчителя, особливо якщо він новатор, – зазначає М.М. Поташник, – відрізняє постійний пошук оптимальних дидактичних, виховних, методичних, управлінських та інших педагогічних рішень” [3].

Використання в педагогічній творчості імпровізації як інструмента виховання й навчання фіксує собою принципово значущий підхід до організації навчально-виховного процесу. А її дослідження поза творчістю неможливе, адже імпровізація є компонентом творчості, що також передбачає новизну, неочікуваність, які, у свою чергу, породжують інтерес, що є найважливішим елементом у навчанні. Нині дуже часто чуємо нарікання на сучасних дітей, а це означає, що вони змінилися, змінилися їхні інтереси, бажання, і це потребує від педагога постійного пошуку нових шляхів реалізації навчально-виховного процесу, учитель “на ходу” повинен уміти змінювати свої плани, вирішувати складні ситуації.

У структурі пошуково-дослідницьких умінь В.В. Кулішова [2] виокремлює поряд із організаційними, мобілізаційними, інформаційними, аналітичними, інтелектуальними, прогностичними, рефлексивними та оцінювальними творчі вміння. На думку дослідниці, останні передбачають: уміння використовувати у своїй професійній діяльності імпровізацію; використання інтуїції в процесі творчої діяльності; уміння приймати неординарні рішення; уміння ризикувати.

В.А. Кан-Калик [1] зазначає, що імпровізація не є випадковою в педагогічній творчості, вона є найважливішою складовою творчого процесу педагога: якщо педагогічне спілкування є засобом передачі творчого процесу педагога учням (і навпаки) та засобом, котрий організовує взаємодію цих творчих процесів, то педагогічна імпровізація є засобом уточнення творчого процесу педагога, корегувальним моментом у взаємодії творчого процесу педагога з творчим процесом учнів. Дослідник наголошує на важливості педагогічної імпровізації в навчально-виховному процесі як компонента творчості вчителя.

Під час імпровізування наявний творчий процес, який базується на досвіді, інтуїції, і раптовість вирішення проблеми, що передбачає не обдумування, а миттєвий результат щодо виходу зі складної ситуації, а це є вершиною творчої роботи вчителя, для якого творчий процес пов'язаний з великою насолодою.

Зауважуючи, що дослідження імпровізації поза творчістю неможливе, науковці (С.П. Дудель, Б.М. Рунін та ін.) тим самим акцентують їх тісний взаємозв'язок, який акумулює загальне й відмінне цих явищ: імпровізація надає будь-якій діяльності творчого характеру та є умовою її розвитку (музична, танцювальна, поетична), мірою творчого насичення (задум образу), засобом впливу на маси (політична), показником високої майстерності (акторська діяльність, педагогічна праця); інтервал між зустріччю особистості з проблемою до початку її рішення в процесі творчої діяльності може бути достатньо тривалим, а в імпровізації він або відсутній, або мінімальний; у творчій діяльності, як правило, здійснюється перевірка ідеї та її доопрацювання, тоді як продукт імпровізації створюється миттєво та має логічне завершення; творчість розглядають як засіб вирішувати проблеми, але відомо, що винайдення й постановка проблеми іноді важливіші за її вирішення і це також буде творчим актом, а під час імпровізації проблема обов'язково повинна бути розв'язаною.

У процесі формування творчого потенціалу студентів значне місце посідає когнітивний чинник. Однак рівень засвоєння матеріалу, ставлення до нього залежить не лише від міри складності навчальної інформації чи від природних здібностей, а певною мірою – від розвитку навчальної мотивації. До того ж за наявності високого рівня розвитку навчальної мотивації вона може компенсувати нестачу спеціальних особливостей або недостатній запас у студентів необхідних знань і вмінь.

З метою усвідомлення ролі педагогічної імпровізації у формуванні творчого потенціалу студентів необхідно включати в позааудиторну роботу. Досліджуючи освітні можливості позааудиторної діяльності майбутніх учителів, можна констатувати, що вона переважно скеровується на діагностику та розвиток індивідуальних нахилів і бажань кожного студента шляхом залучення до просвітницької діяльності (культпоходи, екскурсії, обговорення творів, кінофільмів, телепередач, творчі зустрічі з учителями, студентами-практикантами); проведення спільно з установами, творчими спілками, навчально-виховними закладами круглих столів, диспутів, бесід із питань прояву творчості в навчально-виховному процесі тощо.

Розв'язання незапланованих ситуацій навчального характеру відповідно до етапів сучасного уроку способом їх імпровізаційного аналізу також сприяє формуванню творчого потенціалу. Слід зауважити, що педагогічні ситуації без варіанта відповіді є достатньо складним видом роботи. У ньому простежується "ефект незавершеної дії" Зейгарник. Суть цієї закономірності учениця К. Левіна професор МДУ Б.В. Зейгарник вбачає в тому, що незавершені дії запам'ятовуються значно краще, ніж завершені.

Для забезпечення ефективності педагогічної імпровізації слід запропонувати студентам “Програму налагодження творчого самопочуття на етапі підготовки до уроку”, яка увібрала: вивчення програми та конспектів за темою майбутнього уроку; перегляд чорнових записів за темою уроку; пошук і визначення мети майбутнього уроку та її співвідношення з усією системою уроків; самоаналіз власної діяльності на подібному уроці, її оцінювання; формулювання найзагальніших і приблизних рис задуму майбутнього уроку; вивчення матеріалу майбутнього уроку; вибір можливих методів спілкування; конкретизація й чітке визначення педагогічних завдань майбутнього уроку; прагнення виокремити на уроці особистісно привабливі, значущі завдання; розробка уроку та внутрішнє “примірювання” варіантів конспекту уроку до себе, до можливих ситуацій у класі; урахування відносин, що склалися в учителя із цим класом; роздуми про можливі варіанти сприйняття уроку учнями; поява відчуття задоволення від наступного спілкування з класом; відчуття повного володіння матеріалом і впевненості в успішній його реалізації.

Уміння педагогічної імпровізації доцільно розвивати під час педагогічних ігор, які вводяться в навчальний процес як один із способів активного навчання й організовуються як спільна діяльність студентів. Співробітництво в грі розвивається у взаємодії, у процесі якої відбувається перехід від максимальної допомоги викладача у вирішенні навчальних завдань до послідовного зростання активності студентів у саморегулюванні дії: появи позиції партнерства з викладачем. Стрижнем функціонування гри в навчальному процесі є навчальна проблема, необхідність вирішення якої активізує розумову активність, сприяє розвитку інтелектуальних умінь особистості. Учасники ігор мають можливість аналізувати та узагальнювати інформацію, відбирати та засвоювати необхідні знання та навички.

На розвиток творчої обдарованості майбутніх педагогів зорієнтована вправа “Два прикметники”. Той, хто захоче почати цю вправу, візьме м’яч, кине його комусь з опонентів і скаже два прикметники. Хто спіймав м’яч, назве предмет, явище – що завгодно, що, на його погляд, володіє цими характеристиками. Той, хто відповідав, має сказати знову два прикметники, а інший – визначити предмет, який володіє цими характеристиками.

Сприяють формуванню вмінь та навичок педагогічної імпровізації вправи на швидкість реакції (“Машинка”, “Газета” тощо), які розвивають сконцентрованість та розподіл уваги студента, дають швидкий і відчутний ефект; “Кореспондент у школі”, “Тост”, “Перевтілення”, “Гривеник”, “Смислова здогадка” – для розвитку уваги, уяви, інтуїції, швидкості мислення.

Велику роль у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя відіграє особистість викладача, який бачить серед величезної кількості ситуацій студентського життя ті, які потребують негайного аналізу, та імпровізує, тобто віддає перевагу творчому стилю навчання, ключовими елементами якого є стимулювання студентів до творчості в пізнавальній діяльності, проблемності викладу; підтримка ініціативи підопічних, адже найвдаліша імпровізація – це спільна імпровізація викладача зі студентами.

Для творчого підходу в педагогічному процесі характерні такі звертання викладача: “порівняйте”, “доведіть”, “виділіть головне”, “зробіть вибір і аргументуйте його”, “запропонуйте свій варіант”, “поясніть і зробіть вибір”. Саме під час такого навчання діяльність майбутнього вчителя має пошуковий, проблемний і навіть дослідницький характер.

У тактиці творчого стилю навчання простежуються такі лінії поведінки викладача: *перша* полягає в умінні поставити навчально-пізнавальні проблеми так, щоб викликати інтерес до роздумів, аналізу й порівняння відомих фактів, подій і явищ; *другої* – стимулювання до пошуку нових знань і нестандартних способів вирішення завдань і проблем; *третьої* передбачає підтримку студента на шляху до самостійних висновків та узагальнень.

Важливою складовою підготовки до педагогічної імпровізації є стимулювання майбутніх учителів до самопідготовки. Тут доречно запропонувати студентам метод “Встановлення з кінця”, який є корисною вправою для активізації осмислення певних подій. Подібні цьому методи можна використовувати в моменти “втраченого” часу – в транспорті, наприклад. Здійснювати самопідготовку до імпровізації можна також під час слухання тих, хто виступає (припустімо, дивлячись по телевізору трансляцію якогось зібрання або мітингу). При цьому слід урахувувати таке: що скаже оратор далі? Як ця думка пов’язана з попередньою? І так далі.

Висновки. Таким чином, під час дослідження встановлено беззаперечну необхідність формування творчого потенціалу майбутніх учителів та роль імпровізації в процесі становлення творчого вчителя нової генерації, який володіє знаннями, вміннями та навичками імпровізації як складової творчості, постійно прагне до самовдосконалення як необхідного компонента його майбутньої професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс: Исследование субъективно-эмоциональной сферы творческого процесса педагога / В.А. Кан-Калик. – Грозный : Ч.-И. книж. изд-во, 1976. – 286 с.
2. Кулішова В.В. Формування пошуково-дослідницьких умінь майбутніх інженерів-педагогів : навч.-метод. посіб. для викладачів та самостійної роботи студентів інженерно-педагогічних спеціальностей / В.В. Кулішова. – Харків : УПА, 2007. – 91 с.
3. Поташник М.М. Как развить педагогическое творчество / Марк Матусович Поташник. – М. : Знание, 1987. – 80 с.
4. Словарь-справочник по педагогике / [авт.-сост. В.А. Мижериков] ; под общ. ред. П.И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014.

Башкир О.И. Место импровизации в формировании творческого потенциала будущего учителя

В статье на основании анализа психолого-педагогической литературы определено место и роль педагогической импровизации в формировании творческого потенциала будущего учителя.

Ключевые слова: потенциал, творчество, педагогическая импровизация, будущие учителя.

Bashkir O. Place improvisation in shaping the creative potential of the future teacher

In the article the place and role of the pedagogical improvisation in the forming of creative potential of a future teacher are determined on the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature.

The matter of creativity was carried out by the scientists of the olden times: Plato, Aristotle, P. Engelmeyer, M. Bunge and others. Their thoughts are carried on and the matter of creativity in modern society is developed by such scientists as T. Dutkevych, V. Romanets, V. Zagviazytskyi, O. Klepikov, I. Kucheriavyi, M. Nikandrov, M. Rieznik, V. Kozynets, Y. Ponomariov and others. However, the problem of the place of the pedagogical improvisation in the course of the forming of creativity has been out of the scientists' attention.

The pedagogical creativity – “the process of the solutions of the pedagogical situations in constantly changeable circumstances, original and highly effective solutions of teaching and educational tasks by a teacher, enrichment of the theory and practice of education and teaching”. The creative teacher is distinguished for constant search of better didactic, educational, methodical, managerial and other pedagogical solutions.

With the purpose of the forming of creative potential students should be stressed about the necessity of creative character in different activities as a way of strengthening of its potential and effectiveness and it specially concerns the pedagogical activity. The development of the abilities to creativity is impossible without profound knowledge about individual sides and all its mechanism.

Such matters were also determined in the article: firstly, improvisation in the pedagogical creativity is a tool of education and teaching and it means significant approach to the organization of educational process. Secondly, improvisation is not occasional in pedagogical creativity, it is the most important component of a teacher's creative process. Therefore, the research of improvisation without regard for creativity itself is impossible, since it is a component of creativity that expects novelty, surprise provoking the interest to knowledge.

With the purpose of the forming of creative potential a future teacher should be included in the extracurricular activities, stimulated to acquire necessary skills and abilities of pedagogical improvisation, familiarized with theoretical knowledge about the essence of the pedagogical improvisation and ways of self-preparing. It is necessary to devise the set of exercises concerning the forming of skills in the pedagogical improvisation.

Thus, absolute necessity of the forming of creative potential of future teachers and the role of improvisation in the process of formation of a creative teacher of new generation that has knowledge, skills and abilities of improvisation as a component of creativity, has constant desire to self-perfection as a necessary component of his/her future career are determined in the course of the research.

Key words: *potential, creativity, improvisation teacher, future teachers.*